

УДК 94(477.43):911.3

ЛАСТЕНІЯ

Василь ФАЙFUРА

Західноукраїнський національний університет

Стаття присвячена історії Ластенії – окремого населеного пункту, який згодом став частиною села Сивороги на Поділлі. Розглядаються соціально-економічні чинники, що спонукали Ігнація Мархоцького до заснування цього поселення, зокрема наявність природних ресурсів, таких як будівельний камінь. Детально описано економічну діяльність, пов'язану з вапняркою та виробництвом анісової горілки. Значну увагу приділено культурним і релігійним аспектам життя Ластенії, включаючи роль польської громади. Стаття також розкриває процес поступового злиття Ластенії із Сиворогами та втрату її ідентичності як окремого поселення.

Ключові слова: Ластенія, Сивороги, Миньковецька держава, Ігнацій Мархоцький, Поділля.

Ластенія – ділянка села біля витоків р. Білої, раніше – окремий населений пункт. Поселення було засноване невтомним Ігнацієм Мархоцьким на південний захід від Сиворіг, в яру, де протікає річка Біла. На середину 1820-х років воно нараховувало, за даними В. Марчинського [5], 17 осіб чоловічої статі (жінок не враховували). За короткий час Ластенія набула помітної економічної ваги в Миньковецькій державі. М. Симашкевич у книзі «Римское католичество и его иерархия на Подолии» пише: «... між іншими містами Миньковецької держави славилися Сцибори, Остоя, Лястенія, Мислібори» [8]. В пам'ятній книзі В. Гульдмана за 1893 рік [2] Ластенія зафіксована як присілок Сиворіг, тобто. по суті, як окремий населений пункт. В аналогічній книзі А. Крилова за 1905 рік [4] такої приписки вже нема. Отже, до того часу Ластенія повністю злилася з Сиворогами.

Назва «Ластенія» ймовірно пов'язана зі словом «ласта». Географічні назви з таким коренем досить поширені на території Східної Європи [6]. Ласта зазвичай означає вузьку лучну ділянку, розташовану між краєм лісу та водою, зазвичай на схилі першої тераси від водойми. Такі місця підходять для косовиці, але через свою вузьку та витягнуту форму є важкодоступними. Окрім цього, «ласта» може позначати рівнинні луки, низини, «лаштиш» – невеликі покоси чи обрізки полів, які залишаються після розподілу землі, або «лаштик» – земельний пай.

Слово «лаштик» зустрічається і в українській топоніміці і має кілька можливих значень. Залежно від контексту та місцевості, де це слово вживається, воно може мати різні тлумачення. З одного боку воно позначає місцевість або урочище. У деяких регіонах України «лаштик» може означати певну ділянку землі, часто поле або лісову ділянку. Це може бути пов'язано з певними особливостями місцевості або її використанням. В деяких діалектах слово «лаштик» може використовуватися для позначення невеликої ділянки або шматка чогось, наприклад, лісу чи поля. У певних випадках слово може мати специфічне етнографічне значення, пов'язане з місцевими традиціями або звичаями.

Отже, назва «Ластенія», ймовірно, означає населений пункт, який виник по при річку Білу і її витокі на вузькій прибережній ділянці.

Ігнація Мархоцького все життя не покидала манія будівництва і закладки в заснованій ним «Миньковецькій державі» нових населених пунктів. Як пише А. Пшездзєцький [7], сучасник Мархоцького, вони носили гербові і поетичні назви – Сцибори, Остоя, Притулія, Мархоціци. Серед них згадується і Ластенія (Lasthenia).

В. Сутковецький у своїй краєзнавчій розвідці «Таємниця старого майстра» [9] пише про Ластенію в минулому часі, вважаючи, що вона давно перестала існувати. Ще непевніше висловлюється краєзнавець щодо її місцезнаходження, – «... саме десь у цьому краї ... між Сциборами та Заглосьною». Насправді ніякої загадки тут нема. Ластенія існує й досі і потрапити до неї не складає труднощів. Змінився лише її статус.

Поселення було засноване не між Сциборами і Заглосьною, а на південний захід від Сиворіг, в яру, де з побіанської збочі відкривається потужне джерело і починається річка Біла. Згодом першопоселенці

почали забудовуватися яром вздовж Білої в напрямку Сиворіг. З одного боку, вони не мали змоги вийти на рівнинні ділянки, які були відведені під сільськогосподарські угіддя, а з другого – не могли віддалятися від джерел питної і господарської води. Зіграв роль і мимовільний потяг до зближення з сусідніми населеними пунктами – Сиворогами та Малою Побіяною, з якими безсумнівно встановилися господарські і родинні стосунки.

Вагомим фактором розширення Ластенії на схід стало джерело питної води нижче Мармуса Данила, яке з часом почали використовувати як прачку. Нарешті, забудова вздовж річки наближала Ластенію до зручного Сиворогівського поштового шляху, яким можна було дістатися до будь-якого села на сході Миньковецької держави і до резиденції самого володаря. Ярова дорога, яка тяглася через Ластенію вздовж річки, виходила якраз до того місця, де поштовий шлях піднімався збічно на побіянський бік.

Економічні чинники стали ключовою причиною заснування Ластенії Мархоцьким. На схилах річки Білої знаходилися багаті поклади будівельного каменю, які раніше виступали у вигляді прямовисних брил. Щоб отримати прибуток з цих природних ресурсів, Мархоцький збудував поблизу вапнярку.

Закладці Ластенії сприяли економічні чинники. Обабіч Білої є чудові поклади будівельного каменю, який раніше виступав над збічно у вигляді прямовисних брил (стінок) (Рис. 1 і 2). В Сиворогах до цього часу побутують усні розповіді, що напроти Мармусового джерела з двох боків – сиворогівського і побіянського – один до одного підходили два величезні кам'яні моноліти. Відстань між ними була такою малою, що люди по кладці переходили через річку Білу, яка проріла між ними русло, а кози просто перескакували.

Рис. 1. Залишки кам'яних монолітів біля вапнярки

Рис. 2. Дорога над вапняркою

Щоб мати зиск із цих природних покладів, невтомний Мархоцький заклав поблизу вапнярку. Заправляли нею євреї, які побудувалися на плячку нижче Дорофеева з побіянського боку. З кам'яних брил вони випалювали вапно і вибрали їх до основи. Вони ж пізніше пробрили над вапняркою нижче Мармусової прачки дорогу, яка з'єднала Ластенію з Сиворогами, що розрослися на захід.

На початку минулого століття вапнярка належала якомусь Шмелькові. Коли в Сиворогах будували нову кам'яну церкву, саме йому заплатили за вапно 51 рубль. Не припиняли випалювати вапно і під час непу. А після Великої Вітчизняної війни єврей Мотя Шрай задумав відродити давню вапнярку, але налагодити серйозне виробництво не спромігся. Він випалив вапно тільки один раз, та й то, мабуть, не скористався плодами своєї праці.

На території вапнярки за багато років її функціонування нагромадилося багато різних кам'яних уламків (рині). Свого часу, ще до війни велику кількість цих відходів забрали Іванківці, коли будували дорогу. Сиворогівський колгосп звернув увагу на вапнярку аж у повоєнні часи. Він забрав вапно, яке залишилося від Моті. Голови сиворогівського колгоспу Володимир Михайлович Зборовський і Григорій Миколайович Рудий використали його на потреби сільського будівництва. Тепер це місце поросло бур'янами.

На Ластенії, окрім вапнярки, Мархоцький заснував гуральню, де виробляли популярну анісову горілку. Будучи прихильником інновацій, Ігнацій Мархоцький швидко побачив економічний потенціал цього, як би сьогодні сказали, нового бренду. Він започаткував вирощування анісу, відкрив фабрику з

виготовлення анісової олії в Миньківцях, а на Ластенії облаштував винокурню, де пшеничну горілку настоювали на анісовій олії.

Люди старшого покоління згадували якийсь млинок, де переганяли ганиш на горілку, тільки ніхто з односельчан уже не міг пояснити, що таке ганиш. А таємниці тут нема. Можна не сумніватися, що на Ластенії виготовляли ходову тоді анісову горілку. Аніс – вид трав'янистих однорічних рослин роду Бедринець. Батьківщина анісу – країни Східного Середземномор'я та північно-східної Азії. В Україні аніс культивують в зонах Степу і Лісостепу. В природі зустрічається тільки один здичавілий вид – *Pimpinella anisum* (Аніс звичайний), який має багато народних назв: ганиж, ганус, чанус. Виходить, що свого часу в Сиворогах (і, мабуть, по всій Миньковеччині) побутувала ще одна народна назва – ганиш, від якої залишився лише туманний спомин.

В січні 1820 року передбачливий Сцібор Мархоцький склав заповіт, у якому, «бажаючи закрити дорогу сваркам, суперечкам, ненависті, незгоді», ще за свого життя визначив посаги дочкам [3]. Згідно заповіту, села Отроків і Притулія були подаровані графині Пульхерії Малаховській, села Побійна і Остоя – незаміжній графині Юлії Мархоцькій. Ластенія разом з Сиворогами і Сціборами дісталася Емілії, яка у 1819 році вийшла заміж за полковника Миколая Гавриловича Інгенштоффа.

Крім селян-українців і філіпонів-росіян, на території Миньковецького ключа проживала дрібна, так звана «ходачкова» шляхта. Це була окрема соціальна група поляків, дуже різношерста за складом, яка проживала в сільській місцевості. Сюди належали «державці» (орендували землю), «чиншовики» (сплачували грошовий податок), «заставники» (за гроші одержували у пана право на користування землею), «дворжани» (службовці при панському дворі) та деякі інші категорії дрібних шляхтичів. Після поділу Польщі ця категорія поляків за соціальним статусом зрівнялася з українськими селянами.

Дрібну шляхту здавна запрошували на поселення. Ігнацій Мархоцький мав на своїх землях до 100 таких бродячих поселенців. Знайти з ними спільну мову виявилось непростю справою. Нарешті між Мархоцьким і шляхтою був укладений і надрукований у миньковецькій типографії окремий договір під назвою «Шляхетське право» [11], який набув чинності 1806 року. Згідно цього договору, дрібну шляхту в Миньковецькій державі Мархоцький зарахував до особливого соціального стану – однодвірців. За царату так називали окрему категорію державних селян з числа потомків служивих людей, що охороняли раніше кордони держави, а також з числа збіднілої шляхти.

На сиворогівських землях головним місцем шляхетського осідку стали Горани. Тобто село формувалося за традиційним принципом: Гора – Поділ. Якщо Поділ заселили українці, то Горани прийшлися до вподоби полякам. Горани привабили польських поселенців, насамперед, своїм стратегічним положенням. Це – найвища точка села. Звідси відкривається захоплюючий краєвид на близькі і далекі околиці. Одного не врахували зарозумілі шляхтичі – на цій кам'яній пательні майже відсутня вода. Їх ввело в оману велике затишне озеро при в'їзді на Горани з боку Катеринівки. Але ні джерельної, ні криничної води в достатній кількості довгий час знайти не вдавалося.

Всупереч сподіванням Мархоцького, горанська шляхта, яка «Шляхетською угодою» 1806 року була приєднана до Сиворіг, не налагодила виробничих чи просто дружніх відносин з місцевими селянами. По суті, це було окреме поселення. Навіть потрапити в нього можна було тільки Катеринівським шляхом, а не через Сивороги. Аж тоді, коли проклали Вивуз, між Сиворогами і Горанами встановилися прямі транспортні зв'язки. А сталося це після того, як з'явився поштовий шлях зі Сцібор на Велику Побійну і Малу Побіанку. Тоді Катеринівський і поштовий шляхи з'єднали Вивузом. Оскільки точно відомо, що дерев'яну церкву перенесли на нове місце в 1836 році, то Вивуз проклали не пізніше, як у 1820-х роках.

Ластенія стала ще одним місцем зосередження польських сімей і, крім Горан, осередком католицизму в Сиворогах. У 1980-х роках на Ластенії знайшлися залишки давньої польської релігійної бібліотеки. Одинокa жінка на ім'я Фрасина зберегла на дні скрині старі церковні книги, які довго і марно розшукували чекісти перед війною. Належали сиворогівські поляки до Миньковецької римо-католицької парафії.

Згодом східна околиця Ластенії майже досягла того місця, де в Білу впадає струмок від каплички. Водночас Сивороги розросталися їй назустріч. Над збіччю злиття двох сіл відбулося на рівні Кушнірової вулиці, а ярова забудова Ластенії потяглася ще далі на схід. Таким чином, Сивороги в теперішніх межах слід розглядати як об'єднання двох населених пунктів – власне Сиворіг з ядром біля каплички і Ластенії з історичним центром «гуральня – вапнярка». Сталося це на рубежі XIX-XX століть (рис. 3).

Рис. 3. Ластенія як частина сучасного села

Проте доволі довго Ластенія серед сиворіжчан сприймалася не як частина Сиворіг, а як окреме село, а до її мешканців ставилися навіть з ноткою неприязні, а вони відповідали тим же. В сільському клубі ластенівська молодь гуртувалася окремо, пастухи на полі трималися відособлено. Траплялися навіть бійки між ярними і сільськими хлопчачками. Але це в минулому.

Зараз, через 200 років з часу заснування Ластенії, там, де колись вирувало гамірне життя, тепер залишилося одне-однісіньке господарство – нащадків Решетюка Анатолія Павловича, корінного жителя тих місць.

Саме тут на Ластенії пройшло дитинство і юнацькі роки його сина Віктора. 3 березня 2023 року він був призваний на військову службу в рамках мобілізації, а 8 січня 2024 року, виконуючи бойове завдання та захищаючи Україну від російських окупантів, інспектор прикордонної служби 2 категорії, кулеметник другої прикордонної застави третього відділу прикордонної служби другої прикордонної комендатури швидкого реагування, солдат Віктор Анатолійович Решетюк загинув внаслідок вибухової травми поблизу населеного пункту Землянки Чугуївського району Харківської області. Він був людиною, яка випромінювала внутрішнє світло, впевненість і спокій, справжнім Захисником не лише для нас, а й для своїх побратимів, тих, хто разом із ним стояв пліч-о-пліч у боротьбі за нашу країну та свободу.

Саме навпроти домоволодіння Решетюків ще збереглися фундаменти винокурні Мархоцького. Там вона й стояла. Місце для неї вибрали вдало. На протилежному березі Білої знайшли досить великий і рівний майданчик, куди з побіанської збочі стікав струмок. Води, сировини й анісової олії завжди вистачало (рис. 4).

Зрозуміло, що спорудження нового храму потребувало багато будівельного матеріалу. З цією метою використали тесані камінні блоки винокурні. Церкву освятили у 1857 році.

Пізніше, як повідомляє у церковному літописі [10] сиворогівський священник Є. Сінкевич, на місці розібраної винокурні постала садиба якихось Трофімових. В кінці XIX і на початку XX століть ця родина ще була відома, але згодом кудись зникла і спомини про неї стерлися з пам'яті сиворіжчан.

На початку минулого століття дід Анатолія Решетюка на території колишньої винокурні тримав власний водяний млин. Залишки його стін ще й досі біліють у чагарях. Струмок господар відвів вбік від майданчика, там він стікає і сьогодні.

Рис. 4. Територія на березі р. Білої, де стояла винокурня

Скільки років функціонувала винокурня, точно не відомо. Її знесли в першій половині XIX ст. Матеріал з неї пішов на будівництво кам'яної церкви у Великій Побійні, де 1837 року розібрали стару дерев'яну церкву, присвячену імені архистратига Михаїла [1]. Нова одноверха кам'яна церква хрестоподібної форми з добудованою дзвіницею, хрестом на куполі і кам'яною огорожею була побудована на кошти парафіян і обійшлася їм у 12000 карбованців.

Трохи вгору по течії річки у безпосередній близькості від ярової дороги збереглися сліди двох кам'яних льохів – великого і малого, куди складали продукцію винокурні. За тодішньою технологією, горілка після додавання анісової олії повинна була вистоюватися не менше місяця. Самих льохів зараз нема. Після війни тесаний камінь розібрали місцеві жителі для потреб власного будівництва. Земля осунулася. Все ж на місці великого льоху дуже добре видно велику заглибину, бо вона знаходиться на відкритій місцевості. Малий льох стояв поруч, але зараз його не помітити – ця рівнинна ділянка густо поросла деревами, кущами і травою. Тільки людина, яка не раз бачила льохи Мархоцького, може точно вказати їх місцезнаходження (Рис. 5).

Рис. 5. Заглибина була колись великим льохом винокурні

Рис. 6. Брамка – в'їзд до Ластенії з побіянського боку

На яровій дорозі при в'їзді до Ластенії зі сходу перед вапняркою стояв сторожовий пункт. Зліва від дороги там побудували вишку, де сидів озброєний охоронець. А сама дорога перекривалася залізною брамою. Тому це місце до сьогодні називають «Брамкою» (Рис. 6). Такі брами в державі Мархоцького стояли при в'їзді до кожного сільця. Тепер цього всього нема. Залишився горб землі, вкритий густою рослинністю. Ластенія нині немов поринає у минуле. Як і усе село. Молодь давно покинула рідні домівки, а старші люди просто доживають своє. На жаль така доля спіткала велику кількість сільських населених пунктів по всій Україні.

Література:

1. Білий О.П., Білий П.А. Миньковеччина: Історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Оіом, 2004. 160 с.
2. Гульдман В. Населені місця Подільської губернії. Кам'янець-Подільський: Типографія Подільського губернського правління, 1893. 636 с.
3. Заповіт Ігнація Сцібор Мархоцького / Переклад Л. Дзяндзиловської. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. Т. 4. Упорядник: В.А. Захар'єв. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2013. С. 7-16.
4. Крилов А. Населені місця Подільської губернії. Кам'янець-Подільський: Типографія Подільського губернського правління, 1905. 536 с.

5. Колісник В. Вавжинець Марчинський (1779-1845) – один з найвідоміших дослідників Поділля першої половини ХІХ ст. *Наукові записки Центру Мархоцькознавства*. Т. 3. Упорядник В.А. Захар'єв. Хмельницький: Видавець ПП Заколотний, 2011. С. 77-83.

6. Мурзаев Е. М. Словарь народных географических терминов. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.protobulgarians.com/Polezni%20knigi/MURZAEV%20-%20Geographic%20terms%20in%20Russia.pdf>

7. Пшездзецький А. Ушицькі яри. Переклад Н. Черкаської. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. Т. 4. Упорядник В.А. Захар'єв. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2013. С. 23-28.

8. Симашкевич М. Римське католицтво і його ієрархія на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 1872. С. 399-402.

9. Сутковецький В. Таємниця старого майстра: Історична повість. Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1994. 70 с.

10. Церковний літопис Рождественсько-Богородичної церкви села Сиворіг Ушицького повіту Подільської губернії: Рукопис. Укладач Є. Сінкевич. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Фонди рідкісних видань.

11. Marchocki I.Ś. Prawo szlacheckie, nadane przez I. Ścibora Marchockiego swoim poddanym oraz umowa czynszowa z nimi. W Mińkowcach, 1804. 10 s.

Summary:

Vasyl FAIFURA. LASTHENIA.

The article explores the history of Lastenia, a settlement that later became part of Syvorohy village in Podillia. It examines the socio-economic factors that motivated Ignacy Marchocki to establish the settlement, particularly the availability of natural resources like building stone. The economic activities, including lime production and the manufacturing of anise vodka, are discussed in detail. The article also highlights the cultural and religious aspects of Lastenia, focusing on the role of the Polish community. Additionally, it describes the gradual merging of Lastenia with Syvorohy and the loss of its identity as a separate settlement.

Key words: Lastenia, Syvorohy, Min'kovets State, Ignacy Marchocki, Podillia.

УДК: 911: 371.3

ВИКОРИСТАННЯ ЕКОЛОГО-ОСВІТНІХ СТЕЖОК ПІД ЧАС КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ (НА МАТЕРІАЛАХ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ)

Петро ЦАРИК¹, Леся ЦАРИК²

¹Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

²ТНВК ШЕЛ №9 ім. І.Блажкевич, м.Тернопіль

Розглянуто використання еколого-освітніх стежок у краєзнавчо-туристичній роботі при викладанні природничих дисциплін. Проведено оцінку основних видів рекреаційних занять НПП «Кременецькі гори». Висвітлено основні еколого-освітньо-туристичні стежки НПП «Кременецькі гори» та Кременецького ботанічного саду.

Ключові слова: еколого-освітня стежка, екскурсія, краєзнавство, природничі дисципліни, Кременецька громада.

Сучасна епоха вносить нові зміни в систему освіти і виховання, які відроджують загальнолюдські цінності та визначають духовні, моральні та естетичні надбання національного характеру. Ідеалом виховання є національно свідомо людина з високими духовними якостями та патріотизмом, відповідальна за найвищі досягнення національної та світової культури. Виховання і навчання мають сприяти розвитку творчо активної особистості, здатної сприймати прекрасне, гармонійне і завершене в житті, природі і мистецтві [1, с. 15].

Сьогодні ми особливо відчуваємо, що неможливо виховати повноцінне покоління дітей, здатне будувати гуманне суспільство, без засвоєння ними норм моральної культури [2, с. 38].